

rorist is to intimidate a substantial portion of the civilian population, the targets of cyberterrorists are likely to be the computer networks of public utilities such as water companies and telecommunications companies and the computer networks that control energy distribution system, such as the power grid and fuel pipelines.

If a cyberterrorist strikes a utility or government sys-

tem and disrupts vital services or creates a substantial risk of death or great bodily harm, the perpetrator can be prosecuted for the offense of Aggravated Computer Tampering, a significantly more serious felony than ordinary computer tampering.

Received by Editorial Board on 28.03.2003

КАРТЕР ЕДВАРД. ДОСЛІДЖУЮЧИ КОМП'ЮТЕРНУ ЗЛОЧИННІСТЬ: ЇЇ ФОРМИ І ЇЇ ЗЛОЧИНЦІ (ЧАСТИНА ПЕРША)

Приведено аналіз поняття і класифікації комп'ютерних злочинів, які склалися в США на сьогоднішній день. Особлива увага приділяється питанням правової оцінки комп'ютерних злочинів і комп'ютерних доказів, описано процесуальний порядок отримання комп'ютерних доказів.

***

КАРТЕР ЭДВАРД. ИССЛЕДУЯ КОМПЬЮТЕРНУЮ ПРЕСТУПНОСТЬ: ЕЕ ФОРМЫ И ЕЕ ПРЕСТУПНИКИ (ЧАСТЬ ПЕРВАЯ)

Приведен анализ понятия и классификации компьютерных преступлений, которые сложились в США на сегодняшний день. Особое внимание уделяется вопросам правовой оценки компьютерных преступлений и компьютерных доказательств, описан процессуальный порядок получения компьютерных доказательств.

УДК 343.148

О. Ф. КОБЗАР

Кіровоградська філія Національного університету внутрішніх справ

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПІДГОТОВКИ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

Запропонована система рекомендацій щодо постановки запитань експертам, які ґрунтуються на узгодженні та аналізі практики розслідування злочинів і призначення по ним експертиз.

Однією з умов високої якості розслідування злочинів при зібранні та аналізі доказів є широке використання спеціальних науково-технічних знань із різних галузей. Найбільш поширеною та ефективною формою їх використання в кримінальному судочинстві є судова експертиза. Експертизою на досудовому слідстві називають слідчу дію, регламентовану кримінально-процесуальним законом, яка полягає у дослідженні за завданням слідчого, особою, що володіє певними знаннями – експертом, наданих в його розпорядження матеріалів кримінальної справи, предметів і документів з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для правильного її розв'язання.

Визнавши за необхідне проведення експертизи, слідчий, керуючись статтями 130 і 196 КПК України, зобов'язаний скласти про це мотивовану постанову. Реквізити цієї постанови також закріплені в ч.2 ст.196 КПК України.

У практичній діяльності слідчих органів склалася така форма постанови про призначення експертизи при якій:

- у вступній частині зазначається час (день, мі-

сяць, рік) та місце її складання, хто склав постанову, по якій кримінальній справі;

- у описовій частині коротко викладається суть справи, конкретні обставини, що обумовлюють необхідність проведення експертизи, зазначаються норми закону, на підставі яких призначається експертиза;

- у резолютивній частині формулюються питання, встановлюється, в разі необхідності, строк, призначається експерт або визначається експертна установа, до якої направляються матеріали, наводиться перелік матеріалів, що подаються на експертизу.

Особливий інтерес у даній постанові викликає складання резолютивної частини:

Перш за все, необхідно сформулювати питання. Вони не повинні виходити за межі компетенції та разом з тим повинні бути ретельно відредатованими, щоб уникнути некоректних питань (наприклад, чи не була потерпіла вагітною або чи не страждала вона іншою психічною хворобою?); крім того, питання повинні бути визначеними, чіткими, зрозумілими, та такими, що виключають їх неоднозначне тлумачення.

Експертам слід завжди пам'ятати, що відповідно до ст.197 КПК України, слідчий зобов'язаний ознайомити обвинуваченого з постановою

На наш погляд, особливо необхідно приділити увагу формулюванню питань в постанові про призначення експертизи, які містять вимоги щодо відомостей, оснований на спеціальних знаннях, визначають предмет експертизи, вказують на характер очікуваних питань та загальну структуру.

Кожне таке питання містить у собі логічні передпосилання, тобто відому вихідну інформацію (що дано), а також вимоги певних відомостей (що потрібно встановити) При визначенні питань необхідно точно викласти похідну інформацію та конкретно сформулювати свої вимоги.

Практичний досвід та вивчення постанов слідчих про призначення експертиз дозволяє виявити типові помилки, яких припускаються при формулюванні питань, а також дати деякі рекомендації, пов'язані з вірною постановкою питань. Питання повинні бути сформульовані точно, зрозуміло, ясно.

Точність питань полягає у відповідності викладених в них передпосилок встановленим фактам, а також у формулюванні вимог, необхідних для доказування обставин справи.

Одним із недоліків наявності похідної інформації, що міститься у запитанні, є неточне визначення об'єктів дослідження. Так, слідчий, наприклад, поставив перед підслідним питання: "Чи однорідні надані об'єкти (валянок, рукавичка, пальто) та зразок за своїм складом?"

Із змісту запитання повинно бути зрозуміло, які індивідуально визначенні предмети або документи надаються експерту. У залежності від характеру предметів, наведених у змісті питання перелік ознак, що відрізняють, може бути різним. В одних випадках достатньо зазначити найменування об'єкта та його заводський номер, в інших, крім найменування, надається форма, колір і розміри, в третій випадках описується упаковка, спосіб опечатування та ін. Відсутні дані, що індивідуалізують об'єкт, наприклад, в таких запитаннях: "яке найменування речовин, що знаходяться в пакетах №№ 1, 2, 3?"; "Який склад речовини № 1 та речовини № 2?" У наведених запитаннях слід було вказати ознаки речовин, наприклад, колір, запах, стан, а також зміст пояснюючих записів на конвертах. Присвоєння, в описовій частині постанови, порядкових номерів речовинам, як це було зроблено у другому прикладі, не виключало їх індивідуалізації у змісті запитання.

Неточні запитання – це такі, зміст яких містить протиріччя або не відповідає описовій частині постанови. Наприклад, слідчий вказав в описовій частині постанови, що з місця пригоди вилучено лом, а поставив потім запитання про те, чи є на металевому предметі, що вилучений з місця пригоди, частки фа-

рби.

Точність запитання виражається в повноті його змісту Неправильною є поставка запитань, що обмежують, з точки зору завдань розслідування, можливості експертизи. Так, на розгляд криміналістичної експертизи нерідко ставляться запитання про встановлення родової (групової) належності речовин (матеріалів) "за складом", "за хімічним складом", "за структурою". Тим самим необгрунтовано обмежується дослідження інших ознак об'єктів.

Неповнота питання виявляється іноді в необгрунтованому обмеженні слідчим пошуку відповідей. Так, направивши для дослідження шматочок металу, що був сплавом олова зі свинцем і мав домішки інших металів, слідчий не виправдано "звужив" зміст питання, поставивши його так: "чи є шматочок металу, вилучений у процесі судово-медичного дослідження трупа гр-на С., оловом?". Очевидно, що передумови, тобто вихідні дані питань, повинні містити точно установлені факти, а інформація, що потрібна від експерта, повинна відповідати обставинам, які встановлюються по справі. Неточність питання може ускладнити оцінку відповіді, тому що відповідь експерта і поставлене питання в значеннєвому відношенні сприймаються як єдине ціле.

Зрозумілість питання складається з його однозначності і можливості розв'язання. Однозначне питання однаково добре розуміється слідчим і адресатом, тобто експертом і особами, що знайомляться або можуть бути ознайомлені з постановами й іншими матеріалами справи. Незрозуміле питання не розв'яже, тому що воно адресоване експерту, який не володіє відповідними спеціальними знаннями унаслідок своєї некомпетентності або недостатності рівня розвитку визначеної галузі знання. Зрозумілості питання сприяє передбачення слідчим можливих відповідей експерта, тому "формулювання питання повинно містити у собі і визначення критеріїв обгрунтування відповідей".

Питання необхідно сформулювати так, щоб його передумова була зрозуміла поза контекстом із описової частини постанови. Питання, що містять посилання на "зазначені", "згадані", "приведені вище" обставини або матеріали справи, не завжди можуть бути однаково зрозумілі. Подібні відсилання пропонують не тільки експерту, але також обвинувачуваному й іншим учасникам процесу, що знайомляться зі справою, самим включити у питання необхідну вихідну інформацію. Однак виділення різними учасниками процесу тих самих даних, викладених (іноді неповно, непослідовно, зайво докладно) в описовій частині постанови, визначення їхнього обсягу, необхідного для постановки питання, може викликати ускладнення

Невизначені також питання, в яких наводяться деякі вихідні дані, але одночасно вказується експер-

ту на необхідність урахувати й “інші матеріали справи”, хоча конкретизація цих матеріалів не робиться. Якщо вихідні дані мають великий обсяг, то необхідно узагальнити ці дані, викласти їхню суть, маючи на увазі, що деталі будуть узяті з відповідних матеріалів які строго індивідуалізовані у змісті питання.

Неоднозначні є й питання, що починаються словами “чи можна”, “чи могли” і подібними. Питання слідчого про те, чи могли наступити при визначених обставинах такі-то наслідки, і можуть розумітися, з погляду можливих відповідей, подвійно: 1) могли наступити такі – наслідки, при цьому питання про те, що наслідки могли не наступити, не дозволяється; 2) наслідки могли бути, а могли не бути. Тому у випадках, коли необхідно одержати визначену відповідь, вірніше порушувати питання про належні, а не можливі наслідки. Звичайно, вимоги конкретної відповіді не виключають також і питання про можливості настання визначених наслідків. Неоднозначним може виявитися також питання, що починається словом “правильно”, тому що “правильний” – це “не відступаючий від правил, норм установленого порядку”; “відповідний дійсності” тощо. Так, питання. “чи правильно оформлений документально відпуск товарів?” може бути зрозуміле так: чи дотримані правила бухгалтерського обліку при оформленні документа на відпуск цінності; чи відпускалися фактично товари по документах? Тому при постановці питання необхідні уточнення, наприклад: “чи правильно, тобто чи відповідає вимогам бухгалтерського обліку і звітності, документальне оформлення відпуск товарів?”

Зустрічаються також питання, в яких пропонується установити, чи правильні показання свідка, обвинувачуваного про такі обставини. Іншими словами, потрібно встановити, чи відповідають їх показання дійсності, що входить до обов'язку слідчого, а не експерта. При необхідності перевірити шляхом призначення експертизи обставини, зазначені обвинувачуваною або іншою особою, необхідно об'єктивно, без посилання на показання, викласти їх при постановці питання.

Неправильними, незрозуміло сформульованими в постанові можуть бути й питання правового характеру. Так, питання: “Які недоліки в організації виконання будівельних робіт і складанні технічної документації сприяли здійсненню розкрадання?” є правовим питанням. У той же час правомірна постановка питання про те, які недоліки сприяли завищенню обсягу і вартості будівельних робіт.

При з'ясуванні деяких обставин у справі експертів ставляться також питання про встановлення на основі спеціальних пізнань обов'язків визначених осіб.

При цьому необхідно мати на увазі, що предметом обов'язку, що покладається нормативними акта-

ми на визначених осіб, служить як розпорядження виконати відповідні дії, так і одночасна вимога не виконувати визначені дії. Тому, якщо нормою визначено щось зробити, то вона одночасно і забороняє дію (бездіяльність), що зробило б неможливим виконання цього розпорядження. Наприклад, у юридичній літературі, а також у судово-експортній практиці неоднаково вирішується питання про те, чи може судово-бухгалтерська експертиза встановлювати, ким порушені вимоги бухгалтерського обліку і контролю. У “Типовій інструкції про провадження по судово-бухгалтерським експертизам в експертних установах Міністерства юстиції СРСР” від 05.11.1973 р. зазначено, що у процесі провадження по судово-бухгалтерській експертизі вирішуються питання “визначення кола посадових осіб, зобов'язаних забезпечувати виконання вимог бухгалтерського обліку і контролю, недотримання яких встановлено в процесі провадження по експертизі”. З огляду на це положення інструкції, а також предмет (зміст) обов'язку, маються підстави стверджувати, що постановка питання про те, хто зобов'язаний був виконати вимоги бухгалтерського обліку і контролю, припускає наступні відповіді: 1) які конкретні дії приписані особі цими вимогами, 2) які дії одночасно заборонені їй даними вимогами, оскільки виконання заборонених дій зробило б неможливим здійснення приписаних. Отже, для вирішення судово-бухгалтерської експертизи може бути поставлене питання про те, які дії, виконані визначеною особою, не відповідають (заборонені) вимогам бухгалтерського обліку і контролю, тобто ким порушені визначені вимоги.

Ясність питання полягає в його доступності, “прозорості” для розуміння не тільки експертом, але й особами, що не володіють спеціальними знаннями. Не відрізняється ясністю питання багатослівне, що включає в себе кілька питань. Питання сприймаються ясно, якщо вони сформульовані у логічній послідовності: спочатку ставиться питання, відповідь на яке буде використана для вирішення наступного питання та інше. Ясність питання залежить від того, чи правильно зроблена рубрикація, тобто, чи виділені графічні питання, дотримані абзаци в тексті. Звичайні питання виділяються за допомогою буквених і цифрових позначень, що розташовані по спадній лінії (А... 1... .. а... - перелік питань...). Точність, зрозумілість і ясність питань багато в чому залежить від дотримання мовних норм при їхньому формулюванні. При постановці питань уживаються мовні засоби, що властиві офіційно-діловому і науковому стилям мови. Для зазначених стилів характерні стислість викладу, використання нейтральної лексики спеціальних термінів, стандартних зворотів.

Формулюючи питання, необхідно уникати побутово-розмовних і діалектних слів і висловів. Спеціа-

льними словами і термінами можна користуватися лише в тих випадках, коли їхня відсутність або заміна загальновідомими словами викликає неточність питання. Так, небажане вживання словосполучень "об'єкт, що ідентифікується", "ідентифікуючий об'єкт" - краще давати об'єктові конкретне або описове найменування. Ускладнює розуміння питань й використання таких понять, як "зміст", "структура", "будівля". Наприклад, слідчому необхідно було установити належність гудзика, виявленого на місці події, піджакові підозрюваного. Перед експертом було поставлене питання: "чи ідентичний даний гудзик за своєю будовою і змістом матеріалу гудзикам, що пришиті до піджака?" З питання не ясно, що слід розуміти під "будовою" і "змістом" матеріалу. Крім цього об'єктом, що ідентифікується у даному прикладі, є не гудзик, а піджак.

Ті самі предмети бажано називати у постанові однаковими словами. Так, якщо об'єкт названий при першому згадуванні про нього порошкоподібною речовиною сірого кольору, то не мотивовано іменувати його потім "слідом нашарування часток сірої речовини", "слідом сторонньої речовини" і т.п. Відомо, що навіть синоніми мають різні значеннєві відтінки.

Двозначність змісту питань може викликати й неправильна побудова пропозиції. Так, з питання: "чи є частки металу в пакетах, що виявлені на місці

події, мисливським дробом?" неясно, чи виявлені на місці події частки металу або пакети, або частки металу в пакетах. Інший приклад. Слідчому необхідно було встановити належність часток лакофарбового покриття, виявлених на місці події, лакофарбовому покриттю автомашини. На розгляд експертизи було поставлене питання: "чи є фарба, виявлена на місці події, з машини ВАЗ, належної гр.С?" Незрозуміло зі змісту питання, чи хотів слідчий установити приналежність виявлених часток фарби покриття автомашини або їхню приналежність громадянину.

Таким чином, питання повинне формулюватися правильно, з погляду його семантики, синтаксису і граматики що знаходить своє вираження в точності, ясності і зрозумілості питання.

Значно полегшує формулювання питань використання відповідних посібників тощо, у яких сформульовані типові питання. Їх бажано було би "прив'язувати" також до обставин, що встановлюються при розслідуванні визначених категорій справ, розглядати у зв'язку з методикою розслідування обставин злочину. Наприклад, доцільні рекомендації про те, які експертизи і шляхом рішення яких питань можуть прямо або побічно сприяти встановленню місця, часу, способу й інших найважливіших обставин, що доводяться по окремій категорії справ

Надійшла до редколегії 24.03.2003

КОБЗАРЬ О.Ф. ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ ПОДГОТОВКИ И НАЗНАЧЕНИЯ СУДЕБНЫХ ЭКСПЕРТИЗ

Предложена система рекомендаций по постановке вопросов экспертам, основанных на обобщении и анализе практики расследования преступлений и назначения по ним экспертиз.

***

KOBZAR' O.F. ORIGINAL POSITIONS of OPENING-UP And ASSIGNING of expert TESTIMONIES in COURT

The system of the guidelines on statement of problems to the experts is offered, which one are grounded on generalizing and analysis of practice of fact-finding of crimes and assigning on them of expertise's.

УДК 343.326

О.В. ЛАВНИЧЕНКО*, канд. військ. наук,
С.Є. КУЧЕРИНА**, канд. військ. наук

Інститут внутрішніх військ МВС України*
Факультет підготовки слідчих для СБУ
при Національній юридичній академії України ім. Ярослава Мудрого**

ЩОДО ТАКТИКИ БОРОТЬБИ З ТЕРОРИЗМОМ

Виконаний аналіз чинників, які можуть вплинути на зростання небезпеки прояву тероризму в Україні, та розглянуті шляхи її подолання.

Друга половина двадцятого сторіччя охарактеризувалася вибухоподібною появою такого негативного явища, що охопило простори земної кулі і

придбало назву "чуми" двадцятого сторіччя, як глобальний або світовий тероризм

Проблема тероризму набула своєї кульмінації,